

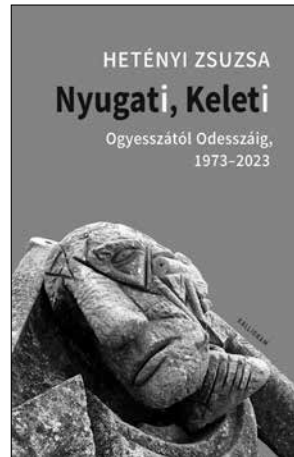
KÖZELÜNKBEN, KELETEN

Hetényi Zsuzsa: Nyugati, Keleti. Ögyesszától Odesszáig, 1973–2023

Hetényi Zsuzsa civil írásai az utóbbi években fontos szerepet játszanak a magyarországi sajtóban. Az irodalomtudósként, az orosz kultúra kutatójaként ismert szakember arról a kevésbé belátható zónáról informálja a hazai közéletet, olvasóközönséget, amely itt van rögtön tőlünk keletre, és ahol immár tíz éve háború folyik, amely 2022-ben a teljes körű orosz invázió megindításával vált még fokozottabbá. Ezt a botrányt és hátterét láttatják új könyve sajátos aktivista-érintett-professzionális nézőpontjaiból az utolsó nagy egység közérzeti szövegei, de a megelőzőek is megvilágító erejűek.

Olvashattuk már Hetényi Zsuzsa Facebook-posztjait, közéleti vitairatait, naplójegyzeteket, tudósításait – például az Ukrajnából érkező menekülteket fogadó tevékenységről – különféle fórumokon, egy részük megjelent online és nyomtatott médiumokban, sőt a szerző 2020-ban Szépíró-díjat is kapott nagy visszhangot kiváltó, a szovjet időkbé nyúló irodalmi szövegéért: *Korela karantén. Odessza, 1975.*, amivel mostani könyve kezdődik. Kiállása a menekülők mellett, illetve e segítségnyújtás dokumentálása, híradása az oroszos akadémiai berkekben folyó eseményekről, valamint belső információi a térségből izgalmas egyveleget alkotnak új könyvében. Első kézből értesülünk arról, hogy az orosz és ukrán emigráció, köztük a tudományos és művészeti élet szereplői hogyan viszonyulnak ma egymáshoz és a Nyugathoz, mit várnak, miként viselkednek. Részesei leszünk a színes történeti kavalkádnak, ami az ukrán és ukrainai, kárpátaljai területek sajátja, követjük a sokféle etnikai, nyelvi keveredést.

Hetényi nyelvi megfigyeléseinek koncepcionális jelentősége van. Irodalmár, nyelvész, értelmiségi figyelemmel veszi számba mind az ott honos, kevésbé ismert orosz-ukrán „turmixnyelvet”, a szurzsikot, mind a már a könyv alcímébe bekerülő ‘gy’ és ‘d’ közti különbséget. Az ötvenen túli laikus nyelvhasználó megtanulta az iskolában és számtalanszor hallotta, hogy hívták itthon az akkori szovjet világ helyszíneit – oroszos kiejtéssel, a szerző pedig időnként jelzi, hogyan kellene mondanunk most az orosz-szovjet, exbirodalmi neveket. E téren tett fejtegetései és írásmódja érthetően eklektikusak; Kijev esetében az eredeti magyaros változatra („már Anonymusnál is”) alapoz, maradhat tehát Kijev (Kijiv helyett), másutt hol a helyit használja (Lviv a Lvov helyett), hol a nálunk megszokottat (Harkov és nem Harkiv), s alig foglalkozik azzal a szociolingvisztikai kérdéssel, hogy a meghonosodott írás- és kiejtémód megváltoztatható-e, mekkora a tétje, s ő sem következetes benne. A ‘gy’-től a ‘d’-ig tartó irányt jelzi könyve alcíme, majd prezentálja mindjárt az első három szöveg. Látható: utólagos korrekció a ‘d’-s, kemény írás- és ejtés-

*Kalligram Kiadó
Budapest, 2023
304 oldal, 3990 Ft*

módja Ogyessza/Odesszának: a későbbi tudás és felfogás szándékolt visszavetítése. Stilisztikai döntése a maga kifejtetlenségében látványos világnézeti állásfoglalás a kezdő kijelentés viszonylatában, miszerint Ogyesszának tanulta egykor ő is a városnevet. Mint látjuk, ma már nem abban a formában írja le a nevét, s ma ír arról az időről, amikor ott tanult. (Amikor nincs akkora jelentősége a jelenből irányuló fókusznak, a régi írásformát használja, így az 54. oldal címében, magukban az alatta lévő szövegekben viszont visszatér a 'd'-hez.)

Az unikális, személyes kezdő fejezet (*A kezdet. Szovjetunió 1973–1976*), a könyv egyharmada a térbeli mellett retrospektív időutazás, melyben az autobiografikus narrátor változtatja a fenti írásmódokat s az időperspektívát, beékel például a 2022-es megírást nyolcvan hónappal már megelőlegező visszaemlékezést is egy fontos magánéleti eseményre, amikor is 1974-es kilátogatásakor szerelméhez a fiatal pár kényszerűen hármásban töltött egy éjszakát a fiú kissé idősebb mentorával. Így vezet végig bennünket az elbeszélő a valószínűsíthetően kevés magyarországi olvasója által bejárt útvonalon, rajta (leendő/ex) ukrán férjének vidéki családjához mindjárt egy zárt városba, ahol év közben tartózkodtak, s falujukba, ahol nyáron. A könyvnek ez a része, a hosszú indítás hallatlanul érdekfeszítő. Bátor, feltárulkozó, feltáró; jól megírt, szókimondó, élesen láttató, sziporkázó, humoros, ironikus, tragikus, részletgazdag szövegegyüttes. Bevilágít egy ismeretlen közeli vidéket, világot a közelmúltból.

A könyv további két nagy egységében az ötven évvel későbbi események naplószerű, publicisztikus, tárcajellegű, esszéisztikus leírásai következnek. Az egykori szovjet és mai ukrán utazók történeteit tartalmazó gyűjtemény nem állhat össze azonban valamennyire is koherens könyvvé; kavargó, mint a pályaudvari forgatag. A széttartó irányokat az a feltételezhető koncepció tarthatná egybe, hogy a könyv írásának jelenéből a szerzői tekintet végigpásztázza virtuálisan, immár a budapesti pályaudvarokról ezeket a számára egykor férje révén családinak számító helyeket, ahonnan most mások menekülnek, s ahonnan a háborús tudósítások szólnak. Ekkor már a szerző későbbi, segítői identitása nyilvánul meg a személyesség másik regiszteréből. Önéletrajzi hangja, amin előzőleg elmeséli egyetemista korának vadregényes házasságba, sőt kémgyanús történetbe torkolló szilaj kalandjait, itt elhalkul. A megnyilvánuló elbeszélő szubjektum ezennel háttérszereplő, közvetítő, de továbbra is éles megfigyelő. Az élettörténet kimaradó ötven éve halvány, foltyszerű közlések formájában képez meg némi folytonosságot, az önéletrajzi kitérülködés a második házasságot már alig érinti: személyes vonatkozásairól nem kapunk belső adalékokat, jobbára szakmai összetevőit említi.

A könyv egyharmadától tehát a szerző szakmai és aktivista identitása kerül előtérbe. Az Ukrajnából menekülők segítése és az akadémiai közegből érkező hírek más-más módon érdekesek, tanulságosak, azonban ilyenképpen az összeválogatott anyagot nem kerüli el a gyűjteményes kötetek gyakori sorsa, természete: tarkabarka. Most az onnan kényszerűen ideutazókra koncentrálnak. Az ő oda-vissza útjainak, az utóbbi évtizedekre megfogható orosz kapcsolatainak (azért képviselteti magát Pétervári és Moszkva is), oroszországi-ukrajnai utazásainak dinamikája kirajzol egy ívet. Megérteti annak a logikáját, miért ritkultak meg számottevően látogatásai keletre, hogy mi tartja távol attól a világtól. Koncepcióként valamelyest érvényesül is ez az egyre inkább távolságtartó ritmika: fizikailag alig jár arra, az érkezőket viszont fogadja. Megtudjuk, hogyan tartja ottani szakmai és személyes ismerőseivel a kapcsolatot, s milyen szerepet játszik mindebben a kiterjedő online tér. Jobbára azon folynak a szakmai diskussziók néhány éve, ami megold és kiküszöböl bizonyos nehézségeket, az alapkérdést azonban nem: bojkottálja-e oroszországi kollégái meghívását ezekre az alkalmakra mindkét értelemben, s mit kezdjen meg-lévő együttműködésével. Többször áldja az eszét, hogy nem oroszországi kiadónak adta oda az invázió előtt közvetlenül egy fontos anyagát, Nabokov-könyvét. Ugyanakkor szo-

lidáris akar maradni az Oroszországban rekedt kollégáival. Emlékezetes annak az emigráns orosz tudósok részvételével létrejött zoomos konferenciának a bemutatása, amelynek végén nagy lelkiere van szüksége szerzőnknek az enter gomb lenyomására, hogy megkérdezze a résztvevőket: a nyugati támogatásokat nem az ukrán menekült tudósok megsegítésére kellene-e fordítani.

Egyedüli magyar résztvevőként van jelen a disszidenseknek azon a tanácskozáson, ahol a résztvevők (egyesek névvel és arccal, mások anélkül) ukránul és angolul próbálnak beszélni, hogy ne használják az aktuálisan szégyenletes, politikailag kompromittálódott oroszot. Mindezek a nüanszok figyelmére érdemesek, feltételezem, bárkinek, aki érdeklődik a közélet és a közeli keleti viszonylatok iránt, és érteni akarván nem zárkózik el a most zajló folyamatok mikrotörténeisének elbeszélésétől. Túl sokféle anyag rakódik azonban egymásra. A szerelmes diáklány egzotikus hányattatásainak követése során a szovjet bürokrácia és a magyar diplomácia zárt ajtóit mögé is bepillantathatunk. Ukrajna-történeti látképek, életképek jönnek aztán, majd a közelmúlt, ahol orosz és ukrán emigránsokat látunk a pályaudvarokon, az online térben pedig tudományos közegeiket, az otthon maradókat is. Zsúfolt és heterogén az így feltáruló panoráma. A könyv címe egyszerre utal a Keleti pályaudvarra és a Keletre geopolitikailag, valamint a Nyugati pályaudvarra (oda is érkeztek háborús menekültek), valamiképpen a nyugati aspirációkra és ránk is mint nyugati szomszédra. A cím tipográfiai játékát nem tartom indokoltnak, feleslegesen egyértelműsíti az égtájak/pályaudvarok nyilvánvaló kontextusait az i betűk sárga kiemelése. Az éppen egy évvel ezelőtti záró bejegyzés a most csomagkihordó egykori mentőssel való találkozásról („*Nyugati? Keleti?*”) azonban hatásos motívumerősítő.

Hetényi Zsuzsa autobiografikus szépírói, altruista és aktivista énje, valamint irodalomtörténeti szenvedélye a valóságban egységet alkot, ám ezek a szövegek nem érnek össze. A szerző sokoldalú személye összeköti ugyan őket, s annak, akit érdekel egyik-másik már ismert írása, hasznos itt fellelnie, együtt mégsem alkotnak közösen érvényes szövegteret. Maradnak egymáson elcsúszva a különmű rétegek, regiszterek. A szerzői személyiség érvényesíti és valamiképpen összeköti őket, de... billeg rajtuk a keret. Tanúságtétele e kötet mind a mostani eseményeknek, mind az abban való ilyen-olyan részességünknek, az állampolgári öntudatnak, a gyakorlati együttérzésnek, a szakmai kompetencia társadalmi hasznosításának. Megmutatja, hogy az ő valós énje ott volt, ahol lennie kellett, ahol lehetett.

Pontos, lényegre törő kérdéseket tesz fel külföldi kollégáinak arról, hogy mekkora a kár, ami az orosz kultúrát és tudományosságot érte. Értékesek a felvillanó életképek, az esetek dokumentációja a háború 2022-es évéből, amiket ő vett észre, amiket neki mondtak el. Ám kérdéses, hogy a Facebookról áthozott nyelvet és kommunikációt az emóikonokkal, a csetek beemelésével a konzervatív papír-formátum elbírja-e, és nem lett volna-e szükség arra az önkorlátozásra, hogy meghagyja egy részüket performatív szellemi-mentális éteri terünkben. Vagyis emlékezetünkben, zsigereinkben, illetve az akkori idővonalakon, amelyeket akkor annyian olvastunk – én is, pedig nem vagyok a szerző FB-ismerőse, de egyidejű tudósításai, naplói, jelentései napról napra terjedtek, osztódtak. Az esetleírások tipikus nehézségével állunk szemben: a valóság rögzítésének etikai és (itt) nyelvi-mediális vonatkozásával. A hiteles nyelvi prezentáció élesben mutatja meg a valóságot, de ez is szelekció, mediális közvetettség és közvetítettség, valamiféle szerkesztettség.

A pályaudvari nyüzsgés kaleidoszkópjában felidéződik az a sokféle ember és eset, amelyekkel összesodródott: ezek leírása teszi ki a könyv középső, legtetemesebb hányadát. Alkalmi pályaudvari és online hozzá forduló ismerősei korántsem mind fogadják jól, tisztelettel, hálásan a segítséget, mindenféle céllal jönnek, vannak köztük bonyolult esetek és a civileket és hatóságokat kiharcoló, hasznot húzni, potyázni akarók is. Mindezek

feldolgozásának terapikus volta nem elhanyagolható sem a cselekvő szerző, sem a többi segítő számára, s karbantartja valóságérzékelésünket szembesítő erejével. A könyv maga pedig szerény kiállítású, túl aprók a betűk, életlenek, szürkék a fotók, de informatívak, betöltik a dokumentálás funkcióját. Míg a borító kék-sárga-lila színszimbolikája és a rajta szereplő fájdalmas szkíta fejbrázolás indokolható, a hátsó borító reklámsorai bulvárosak.

Számomra hiányzik egy komolyabb okfejtés az irodalomtörténeztől arról, ami ott, a hátsó borítón olvasható Tolsztojról bulvárkiadásban, arról, hogy miért nem dobjuk ki – igaz, utal rá, hogyan képzei az irodalom felelőségének átgondolását: „kizárólag konkrét tudományos elemzésekben” (300.). Ha megkérdezte külföldi kollégáit az orosz irodalom felülvizsgálatának szükségességéről, hogyan bírta ki ő maga, Hetényi Zsuzsa, az irodalomtörténész, hogy ebben a vegyes műfajú kötetben ne mondja el a maga felfogását róla; hogy valamivel bővebben, akár csak néhány oldalon ne vesse fel fő konceptusait a zárlatban? Érteni vélem azért: nem itt és nem így, hanem elmélyülő módban, másutt. „Az irodalom nem felelős azért, amire felhasználják” (300.), írja. Várom a folytatást és kifejtést tőle – és másoktól, még ha nincs is itt az ideje a békés kutatómunkának, mert zúdul a másféle információ, bombáznak bennünket a hírek. Vannak, akiket nem csak azok.